UOT 94

TURAN AXUNDOVA
Bakı Dövlət Universitetinin Türk xalqları kafedrasının dosenti; t.ü.f.d
turanakhundova@bsu.edu.az

TÜRKİYƏNİN II DÜNYA MUHARİBƏSİ İLLƏRİNDƏ İQTİSADİ VƏZİYYƏTİ

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/111/93-101

Məqalədə İkinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyənin iqtisadi vəziyyəti təhlil edilir, həmin dövrdə müharibə iştirakçısı olan dövlətlərin Türkiyəni müharibəyə qoşulmağa təşviq etməsi, Türkiyənin isə bu çağırışlara müsbət cavab verməyi hallarda onlara qarşı iqtisadi sanksiyalarla üzləşməsi araşdırılır. Eyni zamanda, hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlər və müharibə dövründə qəbul edilmiş müxtəlif iqtisadi qanunlar da tədqiqata daxil edilir.

Açar sözlər: müharibə illəri Türkiyə, varlıq vergisi (1942), Türkiyədə iqtisadi səfərbərlik, Türkiyənin müharibə dövrü iqtisadi siyasəti, milli qorunma qanunu.

Giriş. Türkiyə, İkinci Dünya Müharibəsinə birbaşa qatılmasa da, bir tərəfdən xarici siyasətdə coğrafi mövqeyinin strateji əhəmiyyəti səbəbilə həm Müttəfiqlərdən, həm də Mərkəz (Mihver) dövlətlərindən gələn "müharibəyə qoşulma" təzyiqləri ilə üzləşmiş, digər tərəfdən isə məcburi şəkildə yaşadığı müharibə iqtisadiyyatı şərtlərindən ciddi şəkildə təsirlənmişdir. Bu təsirlər ölkənin daxili siyasətində mühüm nəticələr doğuran proseslərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bu vəziyyətin səbəbləri, həmin dövrün Türkiyə üçün xarici və daxili şərtləri nəzərə alındıqda daha aydın görünür. Giriş bölməsində də qeyd edildiyi kimi, dövr ərzində hakimiyyətdə olan hökumətlərin qarşılaşdıqları ortaq çətinliklər müharibə iqtisadiyyatı şəraitini yaradan əsas amillər kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan başqa, müharibənin fəal iştirakçıları olan qarşı tərəflərin Türkiyəni daim müharibəyə çəkmək cəhdləri nəticəsində hökumətlərin üzərinə düşən təzyiqlər də xarici amillər kimi dəyərləndirilir. Bu araşdırmanın çərçivəsi xarici siyasətin geniş təhlilini əhatə etmədiyindən, bu mövzuda yalnız Türkiyənin müharibədən kənarda qalması üçün, xüsusilə Prezident İsmet İnönü başda olmaqla, dövrün siyasi rəhbərliyinin göstərdiyi çətin mübarizələrin əhəmiyyətini vurğulamaq kifayətdir.

Bu bölmədə müharibə iqtisadiyyatı şərtlərini formalaşdıran bu amillər, dövr ərzində ön plana çıxan iqtisadi göstəricilərlə birlikdə təhlil ediləcək və beləliklə, dövrün ümumi iqtisadi görünüşü haqqında fikir formalaşdırılmasına çalışılacaqdır.

Xarici siyasət. Dövlətçilik siyasətinin tətbiqi çərçivəsində xarici ticarət siyasəti ticarətdən mümkün qədər çəkinmə məqsədini daşısa da, dövrün yaratdığı milli və beynəlxalq iqtisadi şərtlər səbəbilə bu məqsəd tam həyata keçirilə bilməmiş, müharibə müddətində həm idxalda, həm də ixracda artıqlıq yaranmışdır [9, s.17].

Müharibə dövründə ilk olaraq nəzərə alınmalı məsələlərdən biri məhz xarici ticarətdəki daralmalar olmuşdur. Bu daralmaların əsas səbəbi Türkiyənin ticarətdə daha çox Asiya ölkələrinə yönəlməsi və müharibənin yaratdığı qeyri-müəyyənlik səbəbilə həmin ölkələrin dəniz və quru nəqliyyatı imkanlarından müharibə boyunca yetərincə istifadə edə bilməməsi idi. Bundan əlavə, yürüdülən siyasət həmin dövrdə ticarət siyasətlərini müəyyənləşdirən ən mühüm amillərdən biri hesab edilir. Xüsusilə müharibə konjonkturasında buğda və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ilə bəzi mədənlərə olan yüksək xarici tələbat ixracın davamlı artmasına şərait yaratmışdır. Lakin eyni dövrdə istehlak mallarının xaricdən alınmasının məhdudlaşdırılması idxal həcminin ardıcıl şəkildə azalmasına və buna bağlı olaraq daxili bazarda bir sıra çatışmazlıqların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunan səbəblər nəticəsində müharibə dövründə idxal çox aşağı səviyyələrə qədər enmiş, hətta müharibə başlamadan əvvəlki illərə nəzərən yarıbayarı azalmışdır. 1938-ci ildə təxminən 120 milyon dollar səviyyəsində olan idxal 1940–1941-ci illərdə 50–55 milyon dollar həddinə düşmüşdür [2, s.178]. Dövlətin tətbiq etdiyi vergi, rüsum və digər gəlir siyasətləri də bu daralmanın miqyasına paralel şəkildə dəyişmişdir. İdxaldakı azalmaların iqtisadiyyatın digər sahələrində doğurduğu nəticələr isə növbəti bölmədə qiymətləndiriləcəkdir.

Bu çərçivədə, Türkiyənin xaricdən əldə edə biləcəyi mallar üçün Almaniya və Müttəfiq dövlətlər arasında gedən kəskin rəqabətə baxmayaraq, beynəlxalq nəqliyyatın məhdudiyyətləri ölkənin bu imkanlardan yararlanmasını böyük ölçüdə məhdudlaşdırmışdır. Bununla belə, Türkiyənin Almaniya ilə aparmış olduğu müharibə dövrü ticarətinin müəyyən xüsusiyyət daşıdığı qeyd edilməlidir. Dövrün qiymətləndirilməsinə dair bəzi tədqiqatlarda Türkiyənin müharibə illərində həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsasən Almaniya ilə münasibətləri əvvəlki dövrlərə nisbətən daha da gücləndirdiyi bildirilir. İkinci Dünya Müharibəsi illərində Türkiyənin siyasi dəyərləndirilməsində Almaniya ilə ticarəti qorumaq üçün ciddi səy göstərilmiş, xüsusilə 1943–1944-cü illərdə Almaniyaya ixrac yüksək səviyyədə olmuşdur. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, "Almanlar Türk mallarını çox yüksək qiymətlərlə almağa razı olduqları və Türk ticarət yollarını nəzarətdə saxladıqları üçün Türkiyənin Almaniya ilə ticarəti davam etdirməsi rasional idi; digər tərəfdən Türk hökumətinin 1940-cı ildə Almaniya ilə imzaladığı müqaviləyə sadiqlik göstərməsi" də bu siyasəti gücləndirirdi.

Dövr boyu Türkiyənin orta illik ixracı təxminən 125 milyon dollar olmuş, 1939–1945 illəri arasında isə ümumilikdə təxminən 250 milyon dollarlıq xarici ticarət artığı qeydə alınmışdır [3, s.311]. Lakin bütün dövr ərzində, 1942-ci il istisna olmaqla, xarici ticarət şərtləri Türkiyənin ziyanına dəyişmiş və bu səbəbdən real mənada ölkə bu müddətdə resurs itkisi ilə üzləşmişdir [9, s.74].

İstehsal. Xarici ticarətdə, xüsusilə idxalda baş verən daralmalar istehsal üçün zəruri olan ara malları və investisiya məhsullarında çatışmazlıq yaratmış və bu vəziyyət milli istehsalın (1942-ci il istisna olmaqla) müharibə dövrü boyunca azalmasına və geriləməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə maşınqayırma və xammal idxalındakı daralma yerli sənayenin inkişaf tempini zəiflətdiyi üçün istehsal səviyyələri geriyə düşmüşdür.

Milli istehsalın aşağı səviyyələrdə qalmasının digər əsas səbəbləri arasında dövrün sosial-iqtisadi reallıqları dayanır. Əhalinin böyük hissəsini təşkil edən işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli bir qismi orduya çağırıldığı üçün əmək bazarında ciddi daralma baş vermiş, 4-cü fəsildə daha ətraflı izah ediləcək "əhalinin aktiv əmək resurslarından ayrılması" prosesinin təsiri ilə əmək təklifi azalmış, istehsalın genişlənməsi üçün lazım olan kredit və maliyyə imkanları məhdudlaşmışdır [6, s. 125].Həm daxili, həm də xarici şərtlərin yaratdığı çətinliklər nəticəsində 1942-ci il istisna olmaqla müharibə boyunca həm kənd təsərrüfatı, həm də sənaye sektorlarında istehsal tempində davamlı enmə müşahidə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatına baxıldıqda buğda istehsalının dövr boyunca orta hesabla 9% azalması diqqət çəkir. Sənaye üçün strateji əhəmiyyət daşıyan pambıq kimi məhsulların istehsalı da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Buğda istehsalındakı azalma, idxal məhdudiyyətləri və istehlak mallarının azalması ilə birlikdə xüsusilə şəhər əhalisinin və ordunun ərzaq təminatında problemlər yaratmışdır.

Müharibə, dövlətin planlı inkişaf hədəflərini də geri salmış, müharibə öncəsi iqtisadi-sosial inkişaf layihələri və sənaye investisiya planları müdafiə xərclərinin sürətlə artması nəticəsində təxirə salınmışdır. Sənaye sektoru yalnız məcburi zərurət yaranan bəzi sahələrdə inkişaf etdirilə bilmişdir. Məsələn, ordunun geyim tələbatını qarşılayan toxuculuq sənayesi və dəmir–polad kimi strateji xammal istehsal edən sənaye sahələri genişləndirilməyə məcbur olmuşdur. Bununla belə, sənayeləşmə dövrü əvvəlki illərdə davam edən artım sürətini qoruya bilməmiş və 1939–1945-ci illər arasında illik sənaye artım tempi təxminən 2,5% səviyyəsində qalmışdır [4, s.104].

Kənd təsərrüfatı və sənaye sektorlarında daralma yaşansa da, müharibə illərində xidmət sektoru daha stabil inkişaf etmiş və ümumi gəlirdəki payını qorumuşdur. Dövr boyu artan qiymətlər nəzərə alındıqda bu nəticə təəccüblü görünmür. Xidmət sektorunun genişlənməsi, əsasən istehsal və kənd təsərrüfatında yaşanan durğunluğun yaratdığı məcburi struktur dəyişiklikləri ilə əlaqələndirilir.

Yuxarıda qeyd olunan məhdudiyyətlər üzündən müharibə dövründə kapital yığımı zəifləmişdir. Bu səbəbdən müharibə illəri boyunca həm istehsal, həm də investisiya imkanlarının genişlənməsi məhdudlaşmış və müharibədən sonrakı dövrdə də iqtisadi inkişaf üzərində mənfi təsirlərini göstərən tendensiya formalaşdırmışdır.

Bütövlükdə, istehsal və potensial inkişaf imkanlarına təsir edən digər amil isə dövr ərzində dövlət gəlirlərində müşahidə olunan ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Dövlət, artan büdcə xərclərini qarşılamaq üçün yeni vergilər tətbiq etməyə məcbur olmuş, lakin zaman-zaman yaranan gəlir çatışmazlıqları pul-kredit siyasəti vasitəsilə müəyyən qədər kompensasiya edilmişdir.

İnflyasiya. İqtisadi göstəricilərin ümumi dinamikası göstərir ki, həmin dövr ölkəni ciddi inflyasiya dalğasına hazırlayan bütün zəminləri artıq formalaşdırmışdı. Toptan satış qiymət indeksinin 1938-ci ildən 1946-cı ilə qədər dörd dəfədən çox artması bunun ən açıq sübutlarından biridir. Bu kəskin qiymət yüksəlişinin necə yarandığı və hansı səbəblərlə daha da gücləndiyi isə növbəti bölmədə ətraflı şəkildə izah olunur. Müharibə illərində hökumət tərəfindən tətbiq edilən iqtisadi siyasətlər fövqəladə şərtlərə uyğunlaşdırılsa da, görülən tədbirlərin inflyasiyanın qarşısını almaqda tam effektiv olduğu demək mümkün deyil. Əksinə, nəzərdə tutulan nəticələrin əldə olunmaması, bəzi məqamlarda isə vəziyyətin daha da ağırlaşması tətbiq edilən siyasətlərin gözlənilən təsiri vermədiyini göstərir. Bunu sübut edən əsas məqam qeyri-qanuni qiymət artımları, qıtlıq şəraitində yaranan alverçilik və istehlak malları üzərində qurulan geniş miqyaslı spekulyasiyadır ki, həmin dövrün iqtisadi təsvirində xüsusilə vurğulanan elementlərdən olmuşdur.

İqtisadi siyasətin arzuolunan nəticələri təmin etməməsi, hökuməti müxtəlif fövqəladə qanunvericilik addımları atmağa sövq etmişdi. Lakin bu qanunların tətbiqi çox vaxt prosesi stabilləşdirə bilməmiş, əksinə, bazarda yeni ədalətsizliklərin yaranmasına, yükün isə daha çox müəyyən sosial qrupların üzərinə düşməsinə səbəb olmuşdur. Uzunmüddətli perspektivdə bu dövrün ortaya çıxardığı sərvət bölgüsü fərqləri, kapital yığımı və gəlir uçurumları sonrakı illərin iqtisadi strukturunu anlamaq üçün mühüm ipucları verir.

Müharibə dövründə dövlətin paylama siyasəti və ticarət nəzarəti. Hökumət müharibə illərində qəbul etdiyi qərarlarla əsas ərzaq və geyim məhsullarının paylanmasını bazar mexanizmlərinə deyil, dövlət nəzarətində icra olunan genişmiqyaslı bir bölgü sisteminə yönəltməyə çalışırdı. Bu məqsədlə 1942-ci ilin martında xüsusi paylama qurumu yaradıldı; həmin quruma tabe edilən yerli paylama birlikləri isə may ayından etibarən fəaliyyətə başladı. Eyni zamanda, ərzaq və əsas tələbat mallarının satışı ciddi nəzarət altına alındı və onların idxal-ixrac əməliyyatları dövlət tərəfindən sıx şəkildə tənzimlənməyə başladı. Orduya yaxın bir milyon insanın təminatı, eləcə də şəhərlərdə yaşayan əhalinin qida, isti geyim və digər zəruri ehtiyaclarının qarşılanmasındakı çətinliklər bu nəzarət mexanizmlərinin zəruriliyini artırırdı.

Müharibənin yaratdığı qeyri-sabitlik və narahatlıqdan istifadə edərək yüksək gəlir əldə etməyə çalışan ticarət qruplarının fəaliyyəti hökumətin daim narahatlıq duyduğu məsələlərdən idi. Nəticədə bəzi məhsulların qıtlığı daha da dərinləşir, geniş sosial təbəqələr ağır yoxsulluğa sürüklənirdi. Bu vəziyyət böyük qazanc əldə edən spekulyativ ticarət qruplarına qarşı hökumətin sərt mövqe tutmasına səbəb oldu. Xüsusilə, istilahın və spekulyasiyanın genişlənməsi ətrafında toplaşan ticarət çevrələri siyasi rəhbərliyin tənqid obyektinə çevrilirdi.

Dövrün ticarət nazirinin bəyanatları da göstərirdi ki, idxal və ixrac üzrə yüksək mənfəətlər əldə edən qruplar dövlət nəzarəti altında fəaliyyət göstərmək məcburiyyətindədirlər. Müharibənin yaratdığı təzyiqlər səbəbindən müəyyən malların dövlət tərəfindən daha sıx tənzimlənməsi zəruri hesab olunurdu. Rəhbərlik idxalat və ixracat imkanlarını yalnız şəxsi maraqlar üçün istifadə edən qrupların fəaliyyətinə qarşı ciddi xəbərdarlıqlar edir, ehtiyac yarandıqda isə bu sahələrin dövlət tərəfindən tam nəzarətə götürüləcəyini bildirirdi.

1941-ci ilin sonuna doğru hökumət rəhbərliyi ticarətçilərin davranışlarını kəskin şəkildə tənqid edərək onların müharibə dövrünün çətinliklərini öz xeyirlərinə çevirməyə çalışdıqlarını qeyd edirdi. Rəhbərlik bildirirdi ki, əgər tacirlər vəziyyətin ağırlığını nəzərə alaraq normal fəaliyyət göstərməzsə, onların fəaliyyət sahəsinin cəmiyyətin içindən təcrid olunması qaçılmaz olacaq. Parlamentdə də bu məsələ tez-tez gündəmə gətirilir, bəzi deputatlar isə yaranmış böhran şəraitini şəxsi fürsətə çevirməyə çalışan ticarət qruplarına qarşı sərt münasibət ifadə edirdilər.

Həmin dövrdə dövlət aparatına qarşı yönəlmiş tənqidlərin bir hissəsi hakim elitaya yaxın müəyyən qrupların da müharibə şəraitindən istifadə edərək qazanc əldə etdiyini irəli sürürdü. Bu səbəbdən parlament daxilində "vurguncular", "spekulyantlar" və "soyğunçular" kimi adlandırılan qrupların mövcudluğu müzakirə mövzusuna çevrilmişdi. Deputatların bir qisminin isə yaranmış çətin şəraiti öz siyasi və iqtisadi mövqelərini gücləndirmək üçün fürsət saydığı bildirilirdi.

1942-ci ilin yayında hökumət başçısının vəfatından sonra qurulan yeni kabinet, əvvəlki hökumətin iqtisadi siyasət anlayışından uzaq bir xətt qəbul etdi. Əvvəlki illərin fövqəladə dövlət müdaxiləsinə əsaslanan siyasi yanaşmasından fərqli olaraq, yeni kabinet bazar yönümlü idarəetməyə üstünlük ver-

məyə meyl göstərirdi. Hökumət üzvlərinin xeyli hissəsinin dəyişməməsinə baxmayaraq, qəbul edilən iqtisadi qərarlar əvvəlki illərin sərt dövlət nəzarətindən fərqlənən yeni ideoloji yanaşmanı əks etdirirdi. Bütün bunlar nəzərə alındıqda, əvvəlki hökumətin rəhbərliyinin iqtisadi vəziyyətlə bağlı irəli sürdüyü bəzi narahatlıqların doğru olduğu aydın görünür.

Refik Saydamın 1942-ci ilin iyulunda vəfatından sonra qurulan yeni Saraçoğlu hökuməti, iqtisadiyyatın idarə olunması məsələsində əvvəlki hökumətdən tamamilə fərqli xətt seçərək daha çox bazar yönümlü yanaşma tətbiq etdi. Refik Saydam kabinetində yer alan bəzi nazirlərin öz vəzifələrini Saraçoğlu hökumətində də qorumasına baxmayaraq, ümumi iqtisadi siyasət istiqamətlərində əvvəlki dövrlə müqayisədə nəzərəçarpacaq dəyişikliyin müşahidə olunması, siyasi komandanın daxili dinamikalarında ciddi dəyişikliklərin yaşandığını göstərir. Bu dəyişikliklər fonunda İnönünün əvvəlki tənqidi yanaşmasının haqlı olduğu aydın görünür.

Saraçoğlu hökuməti dövründə dövlətin kənd təsərrüfatı məhsulları üzərindəki nəzarəti daha da gücləndirildi. Ərzaq məhsullarının qiymətinin bazar mexanizminə uyğun müəyyənləşdirilməsi məqsədilə ticarət sektorunda sərbəst qiymət formalaşmasına icazə verildi. Bu dəyişikliklər nəticəsində bazarda ciddi qiymət artımı baş verdi və 1942-ci ildən 1943-cü ilə qədər qiymət indekslərində kəskin yüksəliş qeydə alındı. Məsələn, Ticarət Nazirliyinin müəyyən etdiyi toptan satış qiymət indeksinin 1938-ci ildə 100 vahid olan dəyəri 1942-ci ilin iyununda 164-ə, 1943-cü ilin iyulunda isə 715-ə çatmışdı.

Dövlətin iqtisadi tarazlığı bazar mexanizmi ilə qorumağa çalışdığı bu dövrdə qiymətlərin idarəolunmaz şəkildə yüksəlməsi hökuməti yenidən fövqəladə qanunvericilik tədbirlərinə müraciət etməyə vadar etdi. Bunun nəticəsində varlı sosial qruplarla siyasi rəhbərlik arasındakı münasibətlər daha da gərginləşdi və CHP-nin sosial dayaqları arasında yeni çatlar yarandı. Elə bu proses fonunda 1942-ci ildə qəbul edilən Varlıq Vergisi və 1945-ci ildə tətbiq olunan Çiftçi Topraklandırma Qanunu meydana çıxdı [6, s.22].

İkinci Dünya müharibəsinə doğru irəliləyən dövrdə hökumət proqramlarında müharibəyə hazırlıqla bağlı ciddi strategiyaların olmaması Türkiyə iqtisadiyyatının ən zəif tərəflərindən biri kimi qiymətləndirilirdi. Müharibənin qaçılmaz olması ilə bağlı məlumatlar artıq aydınlaşsa da, əvvəlcədən yetərli tədbirlərin görülməməsi sonrakı mərhələdə dövlətin daha sərt və zəruri qərarlar qəbul etməsinə səbəb oldu. Müharibə başladıktan sonra yaranan iqtisadi çətinliklər hökumətin qeyri-kafi hazırlığı ilə əlaqələndirilsə də, bəzi tədqiqatçılar bunun təkcə siyasi proseslərin təbii nəticəsi olduğunu irəli sürür.

Refik Saydam hökumətinin iqtisadi proqramı 1930–1939-cu illərin dövlətçilik modelinə əsaslanırdı və bu səbəbdən qısa müddətli, daha çox mövcud vəziyyəti idarə etməyə yönəlmiş tədbirlərdən ibarət idi. Saydam hökumətinin idarə heyətinin təcrübəli bürokrat və siyasətçilərdən formalaşması isə dövlətin müharibənin fəsadlarından qorunması istiqamətində mühüm rol oynamışdı. Müharibədən kənarda qalmağın əsas səbəblərindən biri də prezident İsmet İnönünün beynəlxalq vəziyyəti diqqətlə izləməsi və təhlükələrin ölkəyə sıçramaması üçün diplomatik tarazlığı qorumağa çalışması idi.

Hökumətin qarşılaşdığı ən mühüm problemlərdən biri iqtisadiyyat üzərində nəzarəti gücləndirmək zərurəti idi. 1940-cı ildən etibarən qiymət artımlarının və iqtisadi pozuntuların qarşısını almaq üçün dövlət geniş səlahiyyətlər əldə etmiş, müxtəlif nəzarət mexanizmləri yaratmışdı. Taxıl, şəkər və digər əsas ərzaq məhsullarında alış-satış qaydaları dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş, bir çox hallarda məhsulların bölgüsü də birbaşa dövlət tərəfindən həyata keçirilmişdi. Bu siyasət qıtlığın qarşısını almaq və əhalinin minimum ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi daşıyırdı.

Digər tərəfdən, bazarda sərbəst fəaliyyət göstərməyə icazə verilən sahələrdə isə Milli Müdafiə Tədarükü ilə bağlı qanunların tələblərinə uyğun olaraq qiymət nəzarətləri tətbiq edilmişdi. Bu dövrdə kartof, buğda, şəkər kimi əsas qida məhsullarının bölüşdürülməsi ciddi şəkildə tənzimlənmiş, həm kənd təsərrüfatı istehsalçılarının, həm də şəhər əhalisinin ehtiyaclarını balanslaşdırmaq üçün ciddi inzibati tədbirlər görülmüşdü.

Tədqiqatçıların bir qismində görə, Saydam hökumətinin bu iqtisadi nəzarət sistemi müharibə şəraitinin məcburi nəticəsi olsa da, müəyyən hallarda səmərəsiz işlədiyi və zamanla istismar olunmağa açıq hala gəldiyi bildirilir. Bununla belə, ordunun və böyük şəhərlərin ərzaq tələbatının qarşılana bilməsi dövlətin həyata keçirdiyi sərt nəzarət siyasətlərinin qısa müddətdə müsbət təsir göstərdiyini ortaya qoyur.

Böyük torpaq sahibləri nümunəsində olduğu kimi, dövlətin nəzarət tətbiq etdiyi bütün sahələrdə qarabazar fəaliyyətləri, ehtikarlıq, gizli alqı-satqı və nüfuzdan istifadə edərək qazanc əldə etmə cəhdləri qarşısının alınması mümkün olmamışdır. Buna baxmayaraq, Saydam hökuməti dövründə tətbiq edilən tədbirlər təkcə Milli Müdafiə Komitəsi ilə məhdudlaşmırdı. Bu dövrdə xüsusilə Maarif naziri Hasan Âli Yücel və İlköğretim Müdiri İsmail Hakkı Tonguç tərəfindən təşəbbüs göstərilən Kənd İnstitutları layihəsinin həyata keçirilməsi də ölkə daxilində müzakirələrə səbəb olan vacib dövlət proqramlarından biri olmuşdur.

Şükrü Saracoğlu hökumətinin iqtisadi siyasəti. Refik Saydamın vəfatından sonra 9 iyul 1942-ci ildə vəzifəyə gələn Şükrü Saracoğlu hökumətinin iqtisadi proqramı yenidən dəyərləndirilmiş və baş nazir Saracoğlu tərəfindən parlamentdə geniş şəkildə təqdim edilmişdir. O, çıxışında bildirirdi ki, ölkənin daxili siyasətinin əsas elementini iqtisadi cəbhə təşkil edir və bu sahədəki ən mühüm məsələ işçi qüvvəsi və məşğulluqdur.

Saracoğluna görə, müharibənin yaratdığı bütün çətinliklər əsasən əmək qüvvəsi ətrafında toplanırdı və bunların hamısı keçici olmaqla yanaşı, müharibənin sona çatması ilə aradan qalxacaqdı. Dünyanın bir çox ölkəsi kimi Türkiyə də müharibənin təsiri altında olan sənaye sahələrində çalışan minlərlə gəncin çağırış altında meydana çıxan çatışmazlıqlarla üz-üzə idi.[6, s.109].

Saracoğlu çıxışında əvvəlki hökumətin aldığı tədbirlərin bəzilərinin zəruri olduğunu, lakin zaman keçdikcə bu qərarların kifayət etmədiyini bildirmiş və iqtisadi çətinliklərin daha da ağırlaşdığını qeyd etmişdir. Davamlı qiymət artımları, bazarda mal çatışmazlığı və istehsalın zəifləməsi hökumətin iqtisadiyyat üzərində nəzarətini gücləndirməsini tələb etmişdi. Bu səbəbdən yeni hökumət mövcud qanunları təkmilləşdirməyi və bəzi sahələrdə daha sərt tədbirlər tətbiq etməyi planlaşdırırdı. Xüsusilə ərzaq məhsulları üzrə müəyyənləşdirilən qiymətlərin bazarın tələbinə cavab verməməsi səbəbindən gizli satışı və ehtikarlığı artırdığı vurğulanırdı.

Hökumət buğda və digər ərzaq məhsullarında müşahidə edilən çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirmiş, lakin ölkədə istehsal olunan məhsulun tələbatı qarşılamaması səbəbindən vəziyyət tam stabilləşdirilə bilməmişdi. Xarici təchizatla bağlı problemlərin davam etməsinə baxmayaraq, hökumət xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştatlarından buğda təmin olunması istiqamətində danışıqlar aparmış və müəyyən vaxt çərçivəsində tədarükün həyata keçiriləcəyi barədə razılıq əldə etmişdi. Almaniya ilə də sənaye və istehsal mallarının təminatı üçün kredit müqaviləsi imzalanmış, bu kreditin işlədilməsi üçün nümayəndə heyəti Berlində fəaliyyətə başlamışdı.

Bu hökumət proqramında müharibəyə hazırlıqla bağlı heç bir tədbirin qeyd edilməməsi, əslində, proqramın ən ciddi çatışmazlıqlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər. Halbuki artıq müharibənin qaçılmaz olduğu, regional gərginliyin sürətlə artdığı və bununla bağlı risklərin gücləndiyi həmin dövrdə müxtəlif mütəxəssislər tərəfindən vurğulanırdı. Müharibənin yaratdığı iqtisadi fəsadlar başladıktan sonra meydana çıxan çətinliklərin yalnız siyasi rəhbərliyin məsuliyyətsizliyi ilə izah olunması isə bəzi tədqiqatçılar tərəfindən mübahisəli hesab edilir. Digər bir yanaşmaya görə isə bu vəziyyət dövrün hakim partiyasının strukturundan və siyasətin daxili məntiqindən qaynaqlanırdı; yəni ortaya çıxan problemlərin özündə müharibənin deyil, siyasi mexanizmin məntiqi nəticəsi dayanırdı.

Birinci Saydam hökumətinin iqtisadi məqsədləri, əvvəlki 1930–1939 dövründə tətbiq olunan iqtisadi modelin davamı xarakteri daşıyırdı və bu baxımdan qısamüddətli perspektivlərə əsaslanırdı. Refik Saydam hökumətinin proqramında iqtisadi məsələlərdən daha çox xarici siyasət ön planda tutulurdu. Bunun səbəblərindən biri, müharibənin yaxınlaşması fonunda dövlət idarəediciliyində təcrübəli siyasi kadrlara ehtiyac duyulması idi. Hökumətin fəaliyyət enerjisinin mühüm hissəsi də məhz xarici siyasətdə gərginliklərin qarşısını almağa yönəlmişdi. Çünki ölkənin müharibəyə cəlb olunmadan bu çətin dövrdən çıxması, Cumhurbaşkanı İsmet İnönünün siyasi çevrələri tərəfindən Türkiyənin fəlakətdən qorunmasının əsas şərti kimi görülürdü.

Refik Saydam hökumətinin iqtisadiyyat üzərində nəzarəti gücləndirməyə yönəlmiş tədbirlərinin gecikdiyi fikri tez-tez irəli sürülür. Hökumət, 1940-cı ildən etibarən tətbiq olunan ciddi nəzarət mexanizmlərini həyata keçirmək üçün Məclisdən geniş hüquqi səlahiyyətlər almışdı və bu səlahiyyətlər çərçivəsində müxtəlif nəzarət strukturları yaradılmışdı. Kənd təsərrüfatı məhsullarının dövlət tərəfindən müəyyən edilən qiymətlərlə alınması siyasəti də bu dövrdə mühüm yer tuturdu. Bu yanaşma, iri torpaq sahiblərinin bazar imkanlarını məhdudlaşdırsa da, kiçik və orta fermerlərin məhsullarını sabit

qiymətlərlə sata bilməsinə şərait yaratmışdı. Lakin bu sistem həmçinin geniş narazılıqlar doğurmuş, xüsusilə karabazarın genişlənməsinə yol açmışdı.

Dövlət bu dövrdə bəzi əsas ərzaq məhsullarının bölgüsünü birbaşa özü həyata keçirməyə başlamışdı. Xüsusi ticarətə buraxılan sektorlar üçün isə Milli Müdafiə Qanununa əsaslanan sərt qiymət nəzarətləri tətbiq olunmuşdu. Bəzi tədqiqatçılar, o cümlədən Boratav, Saydam hökumətinin qurduğu bu mexanizmin ölkə miqyasında effektiv işləmədiyini, əksinə, idarəetmədə çoxsaylı problemlərə yol açdığını və nəticədə sistemin tamamilə çökməsi ilə nəticələndiyini bildirir. Bununla belə, dövlət ordu və böyük şəhərlərin ərzaq ehtiyaclarını nisbətən uğurlu şəkildə qarşılamağı bacarmışdı.

Ordunun hər gün artan xərcləri və bu yükün nə vaxt azalacağına dair qeyri-müəyyənlik, eyni zamanda Mərkəzi Bankın emissiya həcminin yüksəlməsi ilə birlikdə hökuməti yeni maliyyə tədbirləri axtarmağa məcbur etmişdi. Belə bir şəraitdə dövlətin ən təsirli həll yolu kimi təqdim etdiyi tədbir Varlıq Vergisi oldu. Bu verginin tətbiqi sayəsində xəzinənin 225 milyon lirə gəlir əldə etdiyi bildirilir. Bu əlavə gəlir dövlətin maliyyə yükünü yüngülləşdirmiş, nəzarətsiz pul dövriyyəsinin yaratdığı təzyiqi müəyyən qədər azaldaraq emissiya artımının qarşısını almışdı.

Kənd təsərrüfatında isə hökumətin əsas gözləntilərindən biri, kəndlilərin torpaqla bağlı problemlərinin həll edilməsiydi. Səriştəli idarəçiliyin tətbiqi sayəsində bu məsələlərin zamanla düzələcəyinə dair inam hökumət tərəfindən tez-tez vurğulanırdı. Savaşın yaratdığı çətinliklər ölkənin hər guşəsində hiss edildiyi üçün, dövlət bu problemləri azaltmaq məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirməyə çalışırdı.

Hökumət proqramının diqqət çəkən məqamlarından biri iqtisadi çətinliklərin əsasən işsizlikdən qaynaqlandığını göstərməsi idi. Saydam hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər yalnız mövcud vəziyyəti sabitləşdirməklə kifayətlənmiş, lakin problemlərin tam aradan qaldırılmasına nail ola bilməmişdi. Bu səbəbdən yeni hökumət, xüsusilə ərzaq və geyim kimi əsas tələbat mallarında qiymət artımlarının qarşısını almağı hədəfləyən genişmiqyaslı tədbirlər planı hazırlamışdı. Baş nazir Saraçoğlu da çıxışlarında qiymət artımının anbarlarda toplanmış malların bazara gec çıxarılması ilə əlaqəli olduğunu və bu malların sərbəst buraxılması nəticəsində qiymətlərin enəcəyini qeyd edirdi.

Bu dövrün ən mühüm iqtisadi addımlarından biri isə Varlıq Vergisinin tətbiqi idi. Saraçoğlunun "çalışdıq, çabaladıq və təsirli bir tədbir tapdıq" sözləri ilə ifadə etdiyi bu vergi, həm dövlət xəzinəsinə böyük vəsait qazandırmış, həm də müharibə dövrünün yaratdığı maliyyə gərginliyini müəyyən qədər azaltmışdı. Lakin toplanan verginin nə dərəcədə ədalətli olduğu və hansı sosial qruplara daha çox təsir etdiyi məsələsi geniş müzakirələrə səbəb olmuşdu.

Saraçoğlu hökumətinin iqtisadi siyasətində nəzərə çarpan yeniliklərdən biri də 1942-ci ildən etibarən sərt nəzarət mexanizmlərindən qismən uzaqlaşılması idi. Bu çərçivədə tətbiq olunan "%25 kararnaməsi" ilə bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinə qoyulan məhdudiyyətlər yumşaldılmışdı. Bu qərar həm istehsalçını, həm də taciri qorumaq məqsədi daşıyırdı. Bununla belə, əsasən buğdanın qiymətləri ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri olmuşdu. 1943-cü ildə mətbuat Konyada 30 kuruşa satılan buğdanın İstanbulda 200 kuruşa qədər yüksəldiyini və qaçaq satışın geniş yayıldığını yazırdı.

Hububat sahəsindəki qeyri-bərabər qiymət artımı digər məhsullara da təsirsiz ötüşməmişdi. Saydam hökuməti dövründə 85 kuruş olan zeytinyağı qiymətlərinin Saraçoğlu dövründə 350 kuruşa yüksəlməsi bunun bariz nümunəsi idi. Əvvəlki dövrdə toplanmış böyük miqdarda anbar ehtiyatının yeni qiymətlərlə satışa çıxarılması isə tacirlər üçün əlavə gəlir imkanları yaratmışdı.

Milli Müdafiə Təşkilatı haqqında (MKK) və Milli Qorunma Qanunu. Bu qanunu tətbiq etmək səlahiyyəti və vəzifəsi, vəziyyəti qiymətləndirmək şərtilə hökumətə və TBMM-ə məlumat vermək şərti ilə Nazirlər Kabinetinə verilmişdir. Həmçinin Kabinetə verilmiş bu geniş səlahiyyətlərin yalnız fövqəladə hallarda tətbiq olunacağı şərti də əlavə edilmişdir. Qanunda sadalanan fövqəladə hallar bunlardır:

- Ümumi və ya regional səfərbərlik;
- Dövlətin bir müharibəyə daxil olma ehtimalı;
- Türkiyənin bilavasitə maraq dairəsinə daxil olan dövlətlər arasında müharibə vəziyyəti.

Qanuna əsasən dövlət istehsalı nəzarət edə, tənzimləyə, əmək yükümlülüyü tətbiq edə, istehsal olunan malların müəyyən hissəsini zorunlu şəkildə ala, lazım bildiyi malları anbarlara yığa, qiymətlərə

limit qoya, satış saatlarını tənzimləyə, istehlakı məhdudlaşdıra, kənd təsərrüfatı məhsullarının alışını həyata keçirə və onların qiymətlərini dondura bilər. Milli Qorunma Qanununun pozulması halında isə ciddi cinayət və həbs cəzaları nəzərdə tutulurdu.Bundan əlavə, qanun 1936-cı ildə verilmiş bəzi əmək hüquqlarını da aradan qaldırırdı. Dövlət zəruri hallarda özəl müəssisələrin istehsal hədəflərinə çatması üçün onlara işçi qüvvəsi ayıra bilərdi

Əmək mükəlləfiyyəti və tətbiqlər. Qanun çərçivəsində vətəndaşlar işləməyə məcbur edilə bilərdi. İşdən qaçmaq, əsasız imtina etmək və ya xəbərsiz iş yerini tərk etmək cinayət sayılırdı. İşçilər dövlət və özəl müəssisələrdə, xüsusilə də milli müdafiə üçün vacib olan sahələrdə işləməyə cəlb edilirdilər. Qadın və uşaqların iş rejimi ilə bağlı məhdudiyyətlər daha sərtləşdirilmiş, əmək fəaliyyəti üzrə nəzarət gücləndirilmişdir. Xüsusilə 25 noyabr qanun dəyişikliyi ilə işçilərə məcburi olaraq altı gün işləmə tələbi qoyulmuş, əlavə iş saatları tətbiq edilmiş və yaşadığı yerdən 15 km məsafədə olan dövlət və özəl təsərrüfatlarda da işlə təmin olunmaları mümkün edilmişdir.Mədən rayonlarında yaşayan kəndlilər müəyyən müddət ərzində məcburi olaraq mədən işlərinə cəlb edilirdilər. İlk tətbiqlər Zonguldak daş kömür mədənlərində həyata keçirilmişdir. Bu siyasət sonradan digər sənaye sahələrinə də şamil olunmuşdur.

4648 saylı 3 avqust 1944-cü il dəyişikliyi. Bu dəyişiklik əmək mükəlləfiyyəti ilə bağlı qaydaları daha da sərtləşdirmişdir. Qanuna əsasən:

- İş yerindən qaçan şəxslər polis tərəfindən yenidən iş yerinə göndərilə bilərdi;
- Qaçanların tutulub geri gətirilməsi üçün çəkilən xərclər işçilərin maaşından tutulurdu;
- Məcburi əməkdə iştirak etməyənlər məhkəmə və inzibati cəzalarla üzləşirdilər;
- Kənd təsərrüfatında məcburi əmək ehtiyacı yarandıqda vətəndaşların 15 km radiusda işləməsi məcbur edilirdi.

Savaş dövrü ərzində dövlət, tədarükü təmin etmək və qiymətləri stabilləşdirmək məqsədi ilə özəl sektor üzərində sərt nəzarəti davam etdirmişdir.

Varlıq Vergisi Qanunu (1942). Sarıcaoğlu hökumətinin vəzifəyə gəlişi ilə birlikdə artan inflyasiya, şəhər əhalisinin və ordunun ərzaq problemləri ilə əlaqədar olaraq böyük ticarət dairələrinin və varlı təbəqələrin əlavə maliyyə yükü daşıması zəruri oldu. Bu ehtiyacın nəticəsi olaraq 1942-ci ildə Varlıq Vergisi tətbiq edildi.

Verginin məqsədi:

- Dövlətin savaş dövrü xərclərini qarşılamaq,
- Sürətlə artan büdcə açığını azaltmaq,
- Ticarət kapitalından dövlət büdcəsinə axını təmin etmək idi.

Baş nazir Şükrü Saracoğlu bu verginin "Türk iqtisadi müstəqilliyi" üçün zəruri olduğunu bildirmişdir. Lakin verginin tətbiqi etnik ayrı-seçkilik yaratmış və qeyri-müsəlman ticarət sinfinə daha ağır şəkildə şamil edilmişdir.Vergini ödəyə bilməyənlər əvvəlcə düşərgələrə, daha sonra isə məcburi əmək üçün Əşkələ göndərilmişdir. Bu hal verginin ən çox tənqid edilən tərəfi olmuşdur. 1942-ci ildə 463 milyon lirə tutarında vergi təyin olunsa da, 1944-cü ildə bunun yalnız 315 milyon lirəsi toplanmışdır. Lakin bu gəlirlər dövlət xəzinəsinə ciddi şəkildə yardım etmişdir.

Kəndlilərin torpaqlandırılması qanunu (1945). İnönünün ətrafında olan rəhbər təbəqənin varlı zümrə ilə əlaqələrini tədricən qırması fonunda, 1945-ci ilin iyununda Böyük Millət Məclisində uzun müzakirələrdən sonra torpaqsız və az torpaqlı kəndlilərə torpaq paylanmasını nəzərdə tutan Kəndlilərin Torpaqlandırılması Qanunu qəbul edildi. Respublika tarixində torpaq islahatı istiqamətində ilk ciddi addım olan bu qanun yerli varlı siniflərin kəskin etirazına səbəb olmuşdu. Məclisdə aparılan müzakirələrdə komissiya sədri Adnan Menderes, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu və Emin Sazak kimi böyük torpaq sahibləri olan millət vəkilləri qanuna ciddi şəkildə qarşı çıxmışdılar. Bu millət vəkilləri sonradan Demokrat Partiyasının yaradılmasında mühüm rol oynayacaqdılar.

Qanunun ən çox mübahisə doğuran 17-ci maddəsi, əkinçilər tərəfindən işlədilən 50 dönümdən artıq torpaqların dövlət tərəfindən kamulaşdırılıb yenidən paylana biləcəyini müəyyən edirdi. Bu maddə, ümumilikdə daha yumşaq görünən qanun layihəsinə kifayət qədər radikal xarakter verirdi.

Lakin, İnönü başda olmaqla CHP rəhbərliyi, qanunun qəbulundan qısa müddət sonra, hakimiyyət münasibətlərinin gərginləşəcəyi qorxusu ilə böyük torpaq sahiblərinə güzəştlər etməyə başlamışdı. Bunun ən bariz nümunəsi İnönünün 1948-ci ildə bu qanuna sərt şəkildə qarşı çıxan Adananın iri torpaq

sahibi Cavit Oralı Kəndlilərin Torpaqlandırılması Qanununun tətbiqi ilə məsul olan kənd təsərrüfatı naziri təyin etməsi idi. Buna baxmayaraq, bu addım belə CHP-nin arxalandığı kəndli təbəqəsi ilə münasibətlərdə yaranmış soyuqluğun qarşısını ala bilmədi.

Bu qanun çərçivəsində 1947–1979-cu illər arasında ümumilikdə 1,5 milyon dönüm, bunun 1950-ci illərə qədər olan hissəsi isə 22 milyon dönümə yaxın torpaq torpaqsız və az torpaq sahibi ailələrə paylanmışdır. Bu çərçivədə yalnız 54.000 ailəyə (bəzən 52 min olaraq göstərilir) torpaq verilmiş, geri qalan torpaqlar isə dövlət mülkiyyətinə keçirilmişdir. Beləliklə, bu qanun ilə xüsusi torpaq sahiblərinin torpaqlarının müsadirəsi yenidən gündəmə gətirilmişdir.

Nəticə. İkinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyənin iqtisadiyyatı həm daxili, həm də xarici amillərin təsiri altında ciddi sınaqlardan keçmişdir. Müharibəyə qoşulmamaq siyasəti ölkəni hərbi dağıntılardan qorusa da, iqtisadi sahədə istehsalın azalması, bazar mexanizminin zəifləməsi və resurs çatışmazlığı kimi problemləri dərinləşdirmişdir. Hökumətin tətbiq etdiyi Varlıq Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi və Çiftçi Topraklandırma Qanunu kimi tədbirlər iqtisadi sabitliyi təmin etməyi hədəfləsə də, həmin addımlar cəmiyyətdə sosial narazılıqların artmasına və iqtisadi aktorlar arasında güvən böhranına səbəb olmuşdur. Bununla belə, müharibə dövründə kapital yığımı müəyyən sahələrdə sürətlənmiş, dövlətin iqtisadiyyatda tənzimləyici rolu güclənmişdir. Ümumilikdə, müharibə illəri Türkiyənin iqtisadi strukturunda həm zəifliklərin, həm də modernləşmə üçün zəruri olan institusional dəyişikliklərin formalaşdığı bir mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Aydemir, Ş.S. (2000). İkinci Adam: İsmet İnönü (1938–1950), Cild 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 748 s.
2. Boratav, K. (1982). Türkiyədə Dövlətçilik. İstanbul: Savaş Yayınları, 286 s.
3. Boratav, K. (2009). Türkiyə İqtisadiyyatı Tarixi (1908–2007). İstanbul: İmge Kitabevi, 352 s.
4. Cem, İ. (2009). Türkiyədə Geri Qalmanın Tarixi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 398s.
5. Erdilek, N. (1984). Hökumətlər və Proqramları. İstanbul: İletişim Yayınları, 320 s.
6. Karaca, M. (2005). İkinci Dünya Müharibəsi Konjonktüründə Türkiyə İqtisadiyyatı (1940–1945). Diyarbakır: Dicle Universiteti, Yüksək Lisans Tezi, 156 s.
7. Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Köy İnstitutları Üzərinə Düşüncələr. İstanbul: Toplum və Bilim, 56–85 s.
8. Kazgan, G. (2008). Türkiyə İqtisadiyyatında Böhranlar (1929–2001). İstanbul: Bilgi Universiteti Yayınları, 312 s.
9. Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2005). Türkiyə İqtisadiyyatı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 416 s.
10. Keyder, Ç., & Pamuk, Ş. (1985). 1945 Çiftçi Topraklandırma Qanunu Üzərinə. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 52–63 s. (məqalə)
11. Kuruc, B. (1987). Mustafa Kamal Dövründə İqtisadiyyat. Ankara: Bilgi Yayınevi, 280 s.

ТУРАН АХУНДОВА
Доцент кафедры тюркских народов Бакинского государственного университета,
Кандидат исторических наук

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТУРЦИИ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Во время Второй мировой войны экономическое положение Турции формировалось под влиянием как внутренних ограничений, так и внешнеполитического давления со стороны воюющих государств. Стремясь сохранить нейтралитет, страна столкнулась с сокращением промышленного производства, дефицитом продовольствия и инфляционным ростом цен. Государство усилило контроль над хозяйственной деятельностью, введя такие меры, как Закон о национальной обороне, налог на имущество и налог на сельскохозяйственную продукцию. Эти меры были направлены на стабилизацию рынка и обеспечение армии стратегическими ресур-

сами, однако они вызвали социальное напряжение и усилили экономическое неравенство. В целом, военные годы стали для Турции периодом жёсткой экономической мобилизации, структурных трудностей и одновременно формированием предпосылок для послевоенных реформ.

Ключевые слова: Военные годы Турции, Налог на имущество, Экономическая мобилизация в Турции, Экономическая политика Турции в период войны, Закон о национальной обороне.

TURAN AKHUNDOVA
Associate Professor of the Department of Turkic Peoples at Baku State University, PhD in History

THE ECONOMIC SITUATION OF TURKEY DURING THE SECOND WORLD WA

During the Second World War, Turkey's economic situation was shaped by strict neutrality, wartime scarcity, and a shift toward state-directed regulation. Although the country avoided direct military involvement, the mobilization of large segments of the population, disruptions in international trade, and pressure from both Axis and Allied powers created significant economic tension. The government implemented comprehensive measures such as the National Protection Law (1940), price controls, compulsory procurement policies, and later the Wealth Tax (1942) to stabilize fiscal resources and manage inflation. These policies, while strengthening state capacity, also produced social inequalities and structural distortions in the market. Overall, Turkey's wartime economy can be characterized by constrained production, weakened foreign trade, and an increased interventionist role of the state aimed at preserving internal stability in the face of global conflict.

Keywords: Wartime Turkey, Wealth Tax, Economic Mobilization in Turkey, Turkey's Economic Policy During the War, National Protection Law.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 26 noyabr 2025-ci il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 30 noyabr 2025-ci il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Sevinc Ruintən, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.